

Колковска, Сия. Лексикални неологизми в българския език с първи съставки *e-*, *m-*. – В: Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова. София, „Емас”, 2010, с. 205–213.

ЛЕКСИКАЛНИ НЕОЛОГИЗМИ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК С ПЪРВИ СЪСТАВКИ *E-*, *M-*

The article studies the lexical neologisms in Bulgarian with first element *e-* or *m-* (corresponding to English nouns like *e-payment*, *m-commerce* etc.). It is found out that as a result of intensive borrowing of such types of lexemes in the Bulgarian language, their first components *e-* and *m-* start to be used as separate word-formative morphemes in the creation of new Bulgarian nouns. Because of the specificity of the morphemes *e-* and *m-* they are determined as prefixoids in the article, and the arguments are given why the derivatives with first element *e-* or *m-* should not to be considered compounds.

Ключови думи: лексикални неологизми, деривати с първи съставки *e-*, *m-*

В статията се разглеждат лексикалните неологизми в българския език с първа съставка *e-* или *m-* като напр. *e-банкиране*, *e-библиотека*, *m-търговия*, *m-услуга*. Компонентът *e-* в тези названия се съотнася с прилагателното име *електронен* в новите му значения: ‘който се осъществява, извършва, функционира чрез използване на информационни и комуникационни технологии, интернет’ (напр. *e-бизнес*, *e-търговия*, *e-плащане*, *e-магазин*) и ‘който съдържа данни, текст, въведени на компютър’ (напр. *e-книга*, *e-документ*, *e-вестник*). Компонентът *m-* се съотнася с прилагателното име *мобилен* в новото му значение ‘който се извършва чрез мобилни устройства (мобилни телефони и др.)’. Част от названията със съставки *e-* и *m-* са материални заемки от английски, а други са създадени на българска почва. Причина да разгледаме тези новообразувания е техният нарастващ брой в писмения език – не само в специалните сфери на комуникация, но и в езика на медиите, като една част от тях се отнасят към неологизмите, а други имат официален характер. В новия *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)* (РНДБЕ) са включени 33 неологизма от този тип, като всички са съществителни имена. Броят им в писмената комуникация обаче е много по-голям, особено на образуванията с компонент *e-*, някои от които, напр. *e-правителство*, *e-бизнес*, *e-търговия*, имат относително висока за нова лексема честота на употреба в Българския национален корпус¹. Неологизмите с компонент *m-* все още са по-малко на брой вследствие на това, че съответните комуникационни технологии се появиха наскоро и тяхното развитие и по-широко приложение предстои.

Основна причина за нарастващия брой лексикални иновации от разглеждания тип в българския език е актуалността на означените нови понятия, свързани с интернет и мобилните комуникации. Поради все по-широкото приложение на тези технологии в различни сфери (бизнес, администрация, банково дело, образование, здравеопазване и др.) непрекъснато възникват нови понятия, които изискват названия със съставки *електронен* и *мобилен* или със съкратените им съответствия *e-* и *m-*. Втората причина за честотата и актуалността на разглежданите нови названия е свързана със стремежа към езикова икономия. Тези лексикални иновации са много удобни за употреба в писмения език поради тяхната краткост. Голяма част от тях се съотнасят семантично с атрибутивни словосъчетания (повечето устойчиви съчетания) с първи компонент *електронен* или *мобилен*, напр. *e-администрация* и *електронна администрация*, *e-библиотека* и *електронна библиотека*, *e-картичка* и *електронна картичка*, *e-образование* и *електронно образование*, *e-пари* и *електронни пари*, *e-подпис* и *електронен подпис*, *m-банкиране* и *мобилно банкиране*. Несъмнено кратката форма на разглежданите нови лексеми е причина в редица случаи те да бъдат предпочитани пред съотносителните им атрибутивни словосъчетания. Някои неологизми със съставки *e-* и *m-* нямат еквивалентни разгърнати единици и представляват единствени названия на съответните нови понятия, напр. *e-услуга* ('услуга, извършвана по електронен път, чрез интернет или мобилни телефони'), *m-бизнес*, *m-търговия*.

Перспективността на понятията, означени от лексикалните иновации с компоненти *e-* и *m-*, и кратката им форма дават основание за предположението, че една част от тези образувания няма преходен характер и ще се установи в българския език. Това предположение се подкрепя и от факта, че почти всички от разглежданите тук лексеми имат съответствия в други славянски езици, напр. чешки, полски, руски, украински, хърватски и др. В чешкия език тези образувания са по-многобройни и в по-напреднал етап на интеграция, като от някои от тях вече са формирани производни названия, напр. *e-commerce*, *e-obchodní* (вж. Оравскá 2005). Наличието на паралелни новообразувания с компоненти *e-* и *m-* в няколко славянски езика освен в английския, който е език източник, е белег за това, че те вече са добили интернационален характер, като отговарят на изискването към интернационализмите да се срещат най-малко в три езика, от които поне два не са родствени (вж. Акуленко 1972; Смирнов 1989).

Аналогичните новообразувания с компоненти *e-* и *m-* в чешкия и полския език вече са привлекли вниманието на някои изследователи на тези езици, като техни особености са разгледани от М. Зикова (Ziková 2001) и З. Оравска (Oravská 2005) за

чешки² и К. Вашакова (вж. Waszakowa 2005) за полски език. Нашата задача в тази статия е да проследим появата, развоя и отделни структурни и словообразователни особености на неологизмите с компоненти *e-* и *m-* в българския език. Тук разглеждаме и някои правописни проблеми, които тези названия създават поради своя необичаен начин на изписване, отклоняващ се от правописните норми в българския език.

Лексикалните иновации с компоненти *e-* и *m-* първоначално се заемат в българския език от английския, където моделът, появил се в края на 80-те години, е много продуктивен (срв. *e-mail* – регистрирана първа употреба през 1982 г., и *e-book* – регистрирана първа употреба през 1988 г.). Първото образуване от този тип, навлязло в българския език, е материалната заемка *имейл*, произхождаща от английското съществително *e-mail*, като нейната адаптация към българския език е и правописна, свързана с възприетото на българска почва слято изписване на двете съставки. Следващите нови лексеми с компоненти *e-* и *m-* в българския език са полукалки³ – при тях материална заемка от английски е само първата съставка *e-* или *m-*, а вторият им компонент е калкиран, напр. *e-търговия* (от англ. *e-commerce*), *e-магазин* (от англ. *e-shop*), *e-плащане* (от англ. *e-payment*), *e-вестник* (от англ. *e-newspaper*), *m-търговия* (от англ. *m-commerce*)⁴.

В относително кратък период първите съставки *e-* и *m-*, които проникват със заетите названия, се отделят, отчленяват от тях като самостоятелни словообразователни компоненти (със значение съответно ‘електронен’ и ‘мобилен’), които започват свободно да се свързват с широк кръг нови основи (включително и домашни) при назоваване на нови понятия. Така възникват редица неологизми, вече на българска почва, като напр. *e-здравеопазване*, *e-фактура*, *e-реклама*, *e-портал*, *m-пазар*, *m-търговец*. По този начин постепенно се оформят нови словообразователни морфеми *e-* и *m-* в българския език, които се използват активно (особено *e-*) при създаване на лексикални неологизми⁵.

Съществува и друга причина, която обуславя лесното възприемане на анализиранияте названия в българския език, а и в другите славянски езици. Първите съставки *e-* и *m-* на лексемите – заемки от този тип, произхождат от инициални абревиатури в английския, образувани съответно от прилагателните *electronic* (‘електронен’) и *mobile* (‘мобилен’). На българска почва тези две съставки започват да се съотнасят формално и семантично със съответните български прилагателни *електронен* и *мобилен* (в техните нови значения, посочени по-горе). Вследствие на тази съотносимост морфемите *e-* и *m-* се осмислят и мотивират на българска почва, което

обуславя по-лесното им възприемане. От друга страна, повечето новообразувания с *e-* и *m-*, както се каза, имат съотносителни атрибутивни словосъчетания, обикновено възникнали преди тях. Поради това дори и да са заемки, те започват да се съотнасят със съответни разгърнати лексикални единици и да се възприемат като мотивирани от тях. Вследствие на това тези названия (включително и заетите) придобиват прозрачна словообразователна структура на българска почва, включваща съкратен компонент *e-* или *m-* и цяла основа, което несъмнено е предпоставка за по-лесното им възприемане.

Същевременно обаче, макар и ясна, структурата на разглежданите названия си остава необичайна за българския език, като носи белезите на един чужд словообразователен модел, който е нетипичен за езика ни в редица отношения. Този модел е характерен за английския, където названия от типа на *e-book* (*e-книга*) и *m-trade* (*m-търговия*) намират подкрепа в редица по-стари лексеми като *h-bomb* (< *hydrogene bomb* 'водородна бомба') и *a-bomb* (< *atom bomb* 'атомна бомба') (вж. Bauer 1998: 414). Пренесени обаче на българска почва, образуванията с *e-* и *m-* нямат общи черти с нито един от съществуващите структурни типове названия в българския език.

Разглеждани в синхронен план, новите лексеми с компоненти *e-* и *m-* може да се представят като съставени от инициална абревиатура и пълнозначен компонент, свързани полуслято. Тази структура е необичайна за думите в българския език, образувани чрез абревиация (или с участие на абревиация). Не съществува практика в рамките на една лексема да се съвместяват абревиатура от инициален тип и несъкратена, цяла основа. В задълбоченото изследване на Л. Крумова и М. Чоролеева върху съкращенията в българския език (вж. Крумова, Чоролеева 1982) не е регистрирано нито едно образувание с такава структура. Инициалните абревиатури (било то български или чужди) и лексемите, които възникват чрез тяхната лексикализация, не съдържат друг тип компоненти освен инициални морфемии (вж. Крумова, Чоролеева 1982: 81) – срв. *вец*, *тец*, *вуз* и възникналите в по-ново време *джиесем*, *есемес*, *сиди*. Съчетаване на инициални абревиатури и цели основи в рамките на една лексикална единица се наблюдава само при разделнооформени многословни единици – устойчиви съчетания от рода на *АГ болница*, *жп управление*.

Най-близко в структурен план до образуванията с компоненти *e-* и *m-* стоят групите (или сричкови) абревиатури с първа съставка – съкратен елемент (като *електро-*, *ел-*, *еко-*, *евро-*) и цял втори компонент, напр. *електромрежа*, *елтехник*, *екоорма*, *еврозаем*, за които се смята, че са образувани чрез абревиация и композиция (вж. Крумова, Чоролеева 1982: 86). Първите компоненти *електро-*, *ел-*, *еко-*, *евро-* на

тези образувания са отсечени части, откъснали се от пълната дума, които според Л. Крумова и М. Чоролеева стоят на границата между морфемата и думата (Крумова, Чоролеева 1982: 87)⁶. Въпреки приликата между образуванията с *e-* и *m-* и този тип групови съкращения, свързана със съвместяването на съкратен компонент и цяла основа в рамките на една лексема, съществува и отчетлива разлика между тях, отнасяща се до вида на съкращението – в първия случай то е морфема от инициален тип, а в груповите съкращения е отсечена основа (лексико-морфема). Очевидно новите лексеми с компоненти *e-* и *m-* не се вметват в нито един от структурните типове абривиатурни образувания в българския език. Те възпроизвеждат чужд словообразователен модел и, по думите на Е. Пернишка, представляват напълно чужди номинативни структури, които нарушават българската езикова система както словообразователно, така и графично (Пернишка 2010: 23). Трябва да се добави, че този чужд модел, по който се образуват нови лексеми с *e-* и *m-* на българска почва, има иновативен характер в българския език, като засега е трудно да се прогнозира дали ще намери по-трайно място в него поради динамичността на неологичните процеси и необходимостта от по-дълъг период на наблюдение върху тях.

Интересен от словообразователна гледна точка е въпросът какви са по вид оформените нови словообразователни морфемите *e-* и *m-* и съответно – какъв е типът на създаваните новообразувания – производни думи, сложни думи или друг тип номинации?

В изследванията върху аналогични лексикални иновации в други славянски единици се изясняват някои от словообразователните им особености. При разглеждане на съответните образувания в полския К. Вашакова отбелязва, че няма основания съставката *e-* да се смята за префикс (Waszakowa 2005: 61). Това становище изглежда основателно, тъй като въпреки своя еднобуквен състав, компонентите *e-* и *m-* имат по-конкретни значения в сравнение с префиксите, носители, както е известно, на по-обща значения. Очевидно съставките *e-* и *m-* трябва да се причислят към афиксоидите, като, за да уточним техния вид, се основаваме на две схващания в теорията на българското словообразуване. Първото от тях се отнася до разграничението между двата вида афиксоиди: префиксоиди и радиоксоиди, направено от Цв. Аврамова, което се базира на опозицията предметно – непредметно в техните значения, приета като основен критерий, и на опозицията конкретно – абстрактно, използвана като допълнителен критерий (Аврамова 2003: 51). Според Цв. Аврамова радиоксоидите изразяват предметно значение (в широк смисъл) и са по-близки до същинските коренни морфемии.

Префиксоидите най-общо изразяват отношения и по функция и значение са по-близки до префиксите. Второто схващане, което вземаме предвид, се отнася до мястото на структурни елементи (съкратени основи) като *еко-*, *евро-*, *инфо-* в така очертаното разграничение между радикасоиди и префиксоиди. Според Цв. Аврамова те представляват радикасоиди (Аврамова 2003), а според Ю. Балтова са префиксоидни морфемии, а не радикасоиди, тъй като не са съотносими с коренни морфемии (Балтова 2010: 96–97).

Като се базираме на посоченото разграничение между префиксоиди и радикасоиди и отчитаме изложените по-горе позиции относно характера на съкратените основи, смятаме, че най-приемливо е отнасянето на компонентите *е-* и *м-* към префиксоидните морфемии. Те може да се определят като специфичен вид префиксоиди – еднобуквени (по което се различават от типични префиксоиди като *мини-* и *микро-*).

Що се отнася до въпроса какъв тип образувания представляват лексемите с компоненти *е-* и *м-*, трябва да се посочи, че изследователите на съответните лексемии в английски, полски и чешки единодушно приемат, че те представляват сложни думии от специфичен вид. В проучвания върху тези образувания в английския те са определени като буквени сложни думии (letter compounds) (Algeo 1991: 8) и като композита със съкратен елемент (Baueг 1998: 414). Според К. Вашакова единици като *е-business* в полския може да се разглеждат като особен вид сложни думии със съкратена форма (Waszakowa 2005: 60). Подобни са схващанията за тези лексемии и в чешкия, като М. Зикова ги нарича „е-композита“ (Ziková 2001: 87), а З. Опавска ги определя като абривиатурно-композитни образувания (Opavská 2005: 240). В изложените позиции на Л. Бауър и З. Опавска се прокрадва и идеята, че разглежданите лексемии са възникнали чрез комбинирание на абривиация и композиция. По-различно в този план е мнението на К. Вашакова, според която те са универбирани структури (Waszakowa 2005: 61), т.е. формирании са чрез универбизация.

Въпреки преобладаващото схващане, че лексемите с *е-* и *м-* са композита, тук поддържаеме друго мнение. След като съставките *е-* и *м-* са префиксоидни морфемии, не е основателно образуванията, в които те участват, да бъдат отнесени към композитумите. Те не удовлетворяват първото и най-важно изискване към една сложна дума – да е образувана най-малко от два корена (Граматика 1983: 75). Очевидно е, че съставките *е-* и *м-* не може да бъдат смятани за коренни морфемии, следователно е неприемливо образуванията с тях да се причисляват към сложните думии. Подкрепа за изложеното мнение намираме и в становището на Ю. Балтова, че елементи като *евро-* и *еко-* не са

части на сложни думи, понеже образуваните с тях единици не са композита (Балтова 2010: 97). Това становище, макар и изразено по отношение на думите със съкратени основи *еко-* и *евро-*, е валидно и за лексемите с компоненти *е-* и *м-*, които също са резултат от съкращаване (от инициален тип).

Остава открит въпросът каква е природата на разглежданите образувания, след като не са композита. Спорно е отнасянето им и към дериватите (в тесен смисъл), от които се отличават по своята структура (със съкратен първи компонент), а също и по начина на образуването си. Най-приемливо засега изглежда причисляването им към така наречените от Цв. Аврамова афиксоидни деривати (деривати в широк смисъл = производни думи). С този термин авторката означава всички образувания с афиксоиди, независимо от вида на афиксоида. Според Цв. Аврамова тези образувания би трябвало да се отделят като самостоятелен тип, а не да се причисляват към дериватите (в тесен смисъл) или композитумите. Основание за това авторката вижда в необходимостта афиксоидацията (в нейните три разновидности префиксоидация, радикасоидация и суфиксоидация) да бъде разграничена като самостоятелен, специфичен начин, различен от деривацията (в тесен смисъл) и композицията (Аврамова 2009: 111-112).

Като се основаваме на становището на Цв. Аврамова и имаме предвид префиксоидния характер на съставките *е-* и *м-*, определяме образуванията с тях като префиксоидни деривати (деривати – в широк смисъл) от специфичен вид – със съкратена еднобуквена първа съставка.

Неологизмите с компоненти *е-* и *м-* са необичайни за българския език както в структурен план (поради съкратената си еднобуквена съставка), така и с начина на своето изписване. В повечето случаи разглежданите нови лексеми се пишат полуслято⁷ според преобладаващото им изписване в английския. Този начин на изписване не е характерен за нито един тип производни образувания в българския език и представлява отклонение от правописните му норми. В същото време обаче трудно може да се посочи вариант за тяхното изписване, който да е съвместим с тези норми. Предлаганите от С. Колева други варианти като разделно писане с главно *Е* (напр. *Е правителство*) (Колева 2004) също не изглеждат приемливи. Очевидно със своя правопис, повлиян от правописните правила на друг език, разглежданите образувания създават неразрешим засега проблем.

Неологизмите с компоненти *е-* и *м-* не се отклоняват от българските езикови норми единствено по отношение на своя изговор. По-специфичен е изговорът на съставката *м-* с прибавяне на звук *е*, предхождащ означения от буквата звук (т.е. [ем] в

м-търговия [емтърговия]). Този изговор обаче се среща и в други инициални абривиатури в българския език. Както посочват Л. Крумова и М. Чоролеева, произнасянето на някои инициални морфемии като *м*, *н*, *с*, *л* и др. с предхождащо прибавяне на звук *е* е допустим произносителен вариант – срв. изговорите [ес] и [ем] в по-ранните абривиатури *ПТС* [петеес] и *СБКМ* [себекаем]. Този изговор се среща често при заети инициални съкращения, които принадлежат към международната лексика като напр. *БМВ* [беемве] (Крумова, Чоролеева 1982: 159; 168).

И така, тук стигнахме до извода, че в българския език, също както и в други славянски езици, съставките *е-* и *м-* са се оформили като нови словообразователни морфемии, с които се създават лексикални неологизми на българска почва. Тези съставки определихме като префиксодни морфемии, а образуванията с тях – като префиксоидни деривати (деривати – в широк смисъл) със съкратен еднобуквен елемент. Както разглежданите две съставки, така и моделът, по който са формирани образуванията с тях, имат иновативен характер в българския език, като поради динамичността на неологичните процеси засега е трудно да се предвиди дали те ще намерят по-трайно място в езика ни. Направените наблюдения ни дават основание да се присъединим към изказаното от К. Вашакова мнение (Waszakowa 2005: 61), че ако в славянските езици продължава интензивното създаване на лексикални неологизми от разглеждания тип, в следващите десетилетия не е изключено в тях да се оформи нов структурен тип названия със съкратен първи елемент.

БЕЛЕЖКИ

¹ Българският национален корпус е достъпен на адрес http://www.ibl.bas.bg/BGNC_bg.htm.

² Актуални за чешкия език са и лексемите с компонент *i-* (имащ значение ‘който се осъществява, извършва с помощта на интернет’) като напр. *i-banking*, *i-byznys* (вж. Oravská 2005). В българския език образувания с компонент *и-* като напр. *и-бизнес* са единични, поради което не се включват в настоящата статия.

³ Калките в българската неология са описани от Д. Благоева (вж. Благоева 2005).

⁴ При лексеми като *е-бизнес*, в които втората съставка е по-ранна заемка от английски, е трудно да се определи със сигурност дали са материални заемки от английски или полукалки.

⁵ Аналогичен процес на оформяне на съставките *е-* и *м-* като самостоятелни морфемии с функция на словообразователни компоненти се наблюдава и в други славянски езици, напр. чешкия (вж. Oravská 2005: 236, 240).

⁶ Тези елементи са известни в нашето езикознание и като лексико-морфемии (вж. напр. Крумова, Чоролеева 1982: 87).

⁷ Установени са колебания в изписването на тези образувания – понякога се пишат слято (напр. *еправителство*) или с главна буква на първия или втория компонент (напр. *Е-образование*, *е-Образование*), като тези колебания отразяват вариантите в тяхното изписване в английския (вж. Колева 2004).

ЛИТЕРАТУРА

Аврамова 2003: Аврамова, Цв. *Словообразователни тенденции при съществителните имена в българския и чешкия език в края на XX век.* София. Heron Press.

Аврамова 2009: Аврамова, Цв. *Формира ли се нов начин за образуване на думи в славянските езици?* – с. 103–113.

Акуленко 1972: Акуленко, В. *Вопросы интернационализации словарного состава языка.* Харьков.

Балтова 2010: Балтова, Ю. *О словообразовательной и лексической интерпретации некоторых интернационализмов в славянских языках.* – Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование. Москва. Издательство Московского университета, с. 90–99.

Благоева 2005: Благоева, Д. *Аспекти на калкирането в най-новия период от развитието на българския език.* София. ИК „Галик“.

Граматика 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология.* София, Издателство на БАН.

Колева 2004: Колева, С. *Превод на нови думи от английски език.* – Български език и литература, кн. 5.

Крумова, Чоролеева 1982: Крумова, Л., Чоролеева, М. *Съкращаването и съкращенията в българския език.* София. Изд. на БАН.

Пернишка 2010: Пернишка, Е. *Съвременните български неологизми и езиковата система.* – Лексикографията в европейското културно пространство. Велико Търново. „Знак’94“, с. 15-26.

Смирнов 1989: Смирнов, Л. *К вопросу об интернационализации лексики современных славянских литературных языков.* – Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 4. Сравнително и съпоставително езикознание. София, с. 218–226.

Algeo 1991: Algeo, J. (ed.) *Fifty Years Among the New Words. A Dictionary of Neologisms 1941-1991.* Cambridge University Press.

Bauer 1998: Bauer, L. *Is there a class of neoclassical compounds, and if so is it productive?* – Linguistics, vol. 36, № 3, pp. 403–422.

Opavská 2005: Opavská, Z. *Komponenty e-, i-, m- v nové slovní zásobě.* – Neologizmy v dnešní češtině. Praha, ÚJČ AV ČR, s. 232–241.

Ziková 2001: Ziková, M. *Substantivní neologizmy a jejich parasystémový charakter.* – Naše řeč 2, ročník 84.

Waszakowa 2005: Waszakowa, K. *Przejawy internacjonalizacji w słownictwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

ИЗТОЧНИЦИ

РНДБЕ: Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С. *Речник на новите думи в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София. Изд. „Наука и изкуство“, 2010.